

המערכה על מיצרי טיראן מבצע "ירקון"

ד"ר אל"מ (מיל.) שאול שי

יולי 2016

חסימת מצרי טיראן היווה את הטריגר לשתיים ממלחמות ישראל (1956 ו 1967). יומיים לאחר סיום מלחמת סיני התייחס, ראש הממשלה בן גוריון, לחשיבות חופש השייט לאילת ולזיקה ההיסטורית של ישראל למצרי טיראן. " בשביל עתידה של ישראל חופש השיט בים סוף ובאילת הוא לא פחות חיוני מאשר חופש השיט בסואץ. הסחר הימי של ישראל החל בעצם בים סוף לפני 3000 שנה בימי שלמה המלך ונמל אילת הוא הנמל העברי הראשון בימי מלכי יהודה. עוד לפני 1400 שנה הייתה קיימת עצמאות עברית באי יוטבת אשר בדרום מצרי אילת, האי שנקרא בימינו טיראן".¹

שישים שנה מאוחר יותר, במסגרת ביקורו של מלך ערב הסעודית, סלמן בן עבד אל-עזיז במצרים, באפריל 2016, הכריזו מנהיגי מצרים וסעודיה על השבת האיים טיראן וסנפיר לריבונות סעודית ועל הקמת גשר שיחבר בין שתי המדינות שייבנה סמוך לאיים, באזור מצרי טיראן. המלך הסעודי הבטיח במהלך ביקורו למצרים מיליארדי דולרים בהשקעות בתשתיות ובכספי סיוע.²

ההודעה על העברת האיים לסעודיה עוררה מחאה במצרים, והציתה ויכוח במדינה בשאלת הריבונות על האיים והאם הנשיא א-סיסי מתרפס בפני השכנים העשירים ממזרח. ברחבי מצרים התקיימו הפגנות רבות בהן נעצרו מאות בני אדם.

העיתון "אל-אהראם" פרסם כי מצרים וישראל ניהלו מגעים בעניין הגבולות הימיים בין מצרים לערב הסעודית במפרץ אילת. על פי העיתון, שלטונות מצרים עדכנו את ישראל בכל ההתפתחויות הקשורות בשרטוט הגבולות שכוללים את העברת השליטה על האיים סנפיר וטיראן לסעודיה וההשפעות שעשויות להיות לכך על הסכם השלום בין ישראל למצרים מ-1979. מצרים עדכנה את ישראל גם בעמדה הסעודית, שהבטיחה לכבד את ההסכמים בין מצרים לישראל ולא לעשות באיים שימוש צבאי.

בהתאם להסכם השלום בין ישראל למצרים, חופש תנועה מובטח לכלי שיט ישראליים בים סוף ובמצרי טיראן וכוח בינלאומי (MFO) מוצב בחצי האי סיני כדי להבטיח זאת. שר הביטחון, משה (בוגי) יעלון הודה כי ישראל אישרה בחתימתה את ההסכם, שכחלק ממנו יעודכן הנספח הצבאי להסכם השלום בין ישראל למצרים.³

מיצרי טיראן - רקע

מיצרי טיראן הינם מעבר ימי בפתח הדרומי של מפרץ אילת ומקשרים בינו לבין ים סוף. בגדה המזרחית שלהם מצוי חצי האי ערב ובגדה המערבית, חופי חצי האי סיני של מצרים. בתחום המצרים שוכנים האיים טיראן וסנפיר. נתיב השיט במצרי טיראן עובר בין האי טיראן וחופי סיני.

המיקום של מצרי טיראן בכניסה למפרץ אילת הינו בעל חשיבות אסטרטגית רבה לישראל ולירדן שכן דרך המצרים עוברת כל התנועה הימית לירדן (לנמל עקבה), ועיקר התנועה הימית בין ישראל לבין אפריקה והמזרח הרחוק (לנמל אילת).

החל מראשית המאה ה-20 והקמת הממלכה של ערב הסעודית, האיים טיראן וסנפיר היו שייכים לערב הסעודית, אך על-פי הסכם סעודי-מצרי הם הועברו למצרים ובינואר 1950 נערכו כוחות מצריים באיים טיראן וסנפיר.

מסיום מלחמת העצמאות ב-1949, הובילה מצרים מערכה כלכלית ומדינית לבידודה והחלשתה של מדינת ישראל. במסגרת זו כבר ב-1949 נמנע המעבר של אניות ישראליות בתעלת סואץ והחל ב-1950 מנעה מצרים גם מעבר אניות זרות הנושאות סחורות לישראל.

באוגוסט 1950, נודע לישראל, כי מצרים וערב הסעודית ניהלו מגעים לנקיטת צעדים משותפים נגד אניות שיעדן ישראל.⁴ בתחילת יולי 1951 עצרו כוחות מצריים את האניה הבריטי "אמפייר רואץ" בכניסה למפרץ עקבה ערכו עליה חיפושים ולאחר שנכחו לדעת שאין עליה סחורות לישראל שחררו אותה. ההתנכלות המצרית לשייט לישראל החלה כאמור בתקופת שלטונו של המלך המצרי פארוק והתגברה לאחר הדחתו בהפיכת הקצינים ב - 23 ביולי 1952.

בספטמבר 1954 לאחר שנאצר נבחר כנשיא מצרים, ישראל עשתה ניסיון להעביר דרך תעלת סואץ אניית סוחר ישראלית בשם "בת-גלים". האנייה נעצרה ואנשי צוותה נאסרו בתואנת שווא כי המלחים הישראלים ירו על דייגים מצריים. ישראל פעלה במישור המדיני להבטיח את זכותה לחופש השייט בתעלת סואץ ולשחרור האניה וצוותה אולם המערכת הבינ"ל לא התיצבה לימינה והמצרים הסכימו לשחרר את אנשי הצוות רק לאחר 3 חודשי ישיבה בכלא והספינה נותרה במצרים.

בשנים 1954-1955 הטילה מצרים סגר ימי על כלי שיט ישראליים ועל טיסות ישראליות בשמי מצרי טיראן. ניסיונות דיפלומטיים של ממשלת ישראל להסיר את הסגר לא צלחו, ועל כן הוחלט לנסות ולפתוח את המעבר בפעולה צבאית. ב - 1955 החלה התבצרות מצרית באזור מצרי טיראן ובאזור רס נצראני, הציב הצבא המצרי, תותחי חוף ארוכי טווח שיכלו לפגוע בכלי שיט ישראליים במידה וינסו לעבור במצרים.

מבצע "עומר"

ב 24 באוקטובר 1955, הנחה ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון את צה"ל לתכנן מבצע מוגבל בהיקפו להסרת המצור הימי על מדינת ישראל (מבצע "עומר"). בן גוריון האמין כי מהלך כזה יזכה בלגיטימציה בינ"ל, שכן מצרים בהטילה את הסגר הימי במצרי טיראן, הפרה את הדין הבינ"ל. למפקד המבצע מונה אלוף משנה חיים בר לב מפקד חטיבת גבעתי.⁵

באילת החל צה"ל בהקמת בסיס ימי (הבסיס כונה "ציפור") שנועד לאפשר פעילות של חיל הים לתמיכה לוגיסטית ומבצעית למהלך הקרקעי.

צה"ל נערך לרכוש ספינת דייג על מנת לנסות לפרוץ את הסגר הימי. מעצר הספינה ע"י המצרים היה אמור לספק למדינת ישראל את העילה לצאת למבצע "עומר".

לשם ביצוע המבצע הקים צה"ל, צוות קרב חטיבתי (חטיבה 39) בהרכב: גדוד צנחנים 890, גדוד צנחנים מילואים 71 וגדוד 88 של הנח"ל.

צה"ל נדרש לסיים את הכנותיו עד נובמבר 1955 ומאז להיות במוכנות לביצוע תוך 24 שעות.⁶

מטרת מבצע "עומר" הייתה לכבוש את שרם א - שיח ומיצרי טיראן, כולל רצועת חוף שתחבר בין אילת לשרם.

התכנית הייתה שגדוד צנחנים 890, בפיקוד סא"ל אריאל שרון, יצנח בשרם ובאי טיראן ויכבוש אותם.

חטיבת חי"ר בהרכב גדוד צנחנים מילואים 71 וגדוד 88 של הנח"ל תנוע מאילת דרומה תחבור לגדוד 890 בשרם ותיצור רצף טריטוריאלי מאילת ועד שרם ותחזיק בשטח.

כדי ליישם את מבצע "עומר", היה צורך במידע מודיעיני מקדים ומדויק. לצורך כך בוצעו שתי פעולות. בתחילה הוטל על טייסת "הדרקון המעופף" למפות את סיני ע"י צילום אוויר, ומטוסי הצילום שלה מדגם "מוסקיטו" ביצעו גיחות צילום רבות. הפעולה השנייה הייתה סיור בשטח שנקרא מבצע "ירקון".

מטרת מבצע "ירקון" הייתה לאסוף מידע מודיעיני על צירי התנועה לאורך החוף המערבי של מפרץ אילת שבהם אמורים היו הכוחות לעבור. בעיקר היה צורך במידע הנוגע ל-70 הק"מ בקטע הדרך שבין דהב לעין אל-פורטגה, בחצי האי סיני, שלגביהם לא היה לצה"ל כל מידע.

מבצע "ירקון"

מבצע "ירקון" הוא מבצע מודיעיני שערך צה"ל ביוני 1955, במסגרת ההיערכות לקראת מבצע "עומר" ובהמשך למבצע "קדש", שנערך באוקטובר 1956.

תכנית המבצע הייתה להנחית דרך הים, (דרך מפרץ אילת), צוות של סיירים מחטיבת גבעתי, אשר ילכו לאורך התוואי של ציר העובר לאורך החוף המערבי של מפרץ אילת (בשטח מצרים) במשך שלושה לילות, ויוודאו את כשירותו למעבר של כוחות ממונעים של צה"ל. בתום המשימה נדרשו הסיירים להגיע לנקודת מפגש שנקבעה מראש, וממנה תוכנן פינויים חזרה לשטח ישראל.

הלוחמים שנבחרו מקרב המתנדבים למבצע היו: מג"ד (מפקד גדוד) 51 - סא"ל אשר לוי, סמג"ד (סגן מפקד גדוד) 51 - רס"ן מנו שקד, קצין הקשר מגדוד 51 - סגן יגאל תלמי, סמל דב שמעוני (דובן) מהסיירת החטיבתית של גבעתי, מ"מ (מפקד מחלקה), סגן משנה, יורם ליפסקי, מהסיירת החטיבתית של גבעתי וסגן אהרון (לובלינר) לברן, שעמד להתמנות למפקד הסיירת החטיבתית.⁷

שני גורמים מרכזיים השפיעו על אופן ביצוע המבצע:

לוחות הזמנים היו קריטיים כיוון שחברי הצוות יכלו לנוע בלילות בלבד, כדי שלא להיחשף לעיני כוחות הצבא המצרי או לעיני הבדואים המתגוררים באזור.

התמודדות עם מצוקת המים הקשה במהלך ימי המבצע. הימים היו ימי הקיץ, מזג האוויר היה לוהט, והסיירים נעו ללא גישה למים. הם אמנם לקחו עמם כמות מים רבה ככל האפשר, אבל לא היה באפשרותם לשאת על גבם את הכמות הנדרשת לכל אנשי הצוות, לכל שלושת הימים ובכמות המתאימה למזג האוויר החם ששרר באותה עת. על כן תוכנן מראש שמטוסי חיל האוויר יצניחו לצוות מים בלילות. גם פתרון זה לא היה פשוט כלל וכלל, ומארגונים רבים של מים התנפצו על סלעי המדבר עד שהצליח חיל האוויר להצניח מארז מים לסיירים הצמאים.⁸

החוליה התאמנה לביצוע המשימה בעזרת מסעות ארוכים במדבר יהודה ובנגב וכן ביצעו סיור בעזרת ספינות חיל הים באזור הנחיתה המתוכנן. חילוצם מהשטח תוכנן לביצוע ע"י מטוסי

פייפר של הטייסת הקלה. לפיכך, התאמנו טייסי הפייפר בנחיתה על מסלולים קצרים וחוליים והמראות קצרות עם משקל עודף. המכונאים תרגלו החלפה מהירה של גלגלים ומדחפים וכן התקנה ופריקה מהירה של אלונקה, תרגילי מילוט בים ועזרה ראשונה.⁹

חיל הים היה אחראי לתאם את הגעת הסיירים לחופי סיני דרך הים, וחיל האוויר אמור היה לסייע בכך שידאג להצניח מים לצוות הסיירים ויצור עמם קשר בלילות. כמו כן, חיל האוויר היה מופקד על חילוץ הסיירים בסיום המבצע באמצעות מטוסי פייפר.

המבצע¹⁰

הסיירים נחתו בחוף דהב בליל ה-9 ביוני 1955 בשעה 0215 בעזרת סירת דייג, שגייס חיל הים. הם צעדו במהלך הלילות, ועם אור הבוקר היו צריכים למצוא מסתור בנקיקי הסלעים, על מנת שלא יתגלו ע"י המצרים ומפני השמש הקופחת. כל עיכוב קטן במהלך הלילה חשף אותם לסכנה ממשית שיגלו אותם במהלך היום. לאורך כל היום היו צריכים לשמור הסיירים על דממת אלחוט (כלומר, אסור היה להם להפעיל מכשירי קשר), ורק בשעות הלילה הורשו ליצור קשר אלחוטי עם המטוסים. מטוסי דקוטה של "טייסת הפילים" חגו בשמיים ושימשו כממסר קשר, כחפ"ק מוטס, (בו ישבו חיים בר לב וקציניו) וגם הצניחו מכלי מים לסיירים בשטח.

שישה מטוסי פייפר חדשים של הטייסת הקלה בהובלתו של סרן חנוך קרת הוטסו ב-10 ביוני 1955 למנחת יוטבתה ועמדו מתודלקים בכוננות לחילוץ הכוח. כל מטוס נשא עוד זוג מכלי דלק שאפשרו לו לטוס 7 שעות ללא תדלוק.

לאחר הליכה מפרכת של שני לילות, הגיעו הסיירים בלילה השלישי, ה-12 ביוני, לנקודה ליד נואיבה, שתוכננה לפינוי האווירי ולאחר שנקלטה בארץ תשדורת מצרית שהמצרים החלו בחיפושים אחרי החוליה, הוחלט לחלצם מהשטח. באמצעות מטוס דקוטה נשלחה הודעה לסיירים לחפש שטח מתאים לנחיתה.

משימת הפינוי הייתה מורכבת וקשה במיוחד עבור הטייסים, בגלל תנאי השטח הקשים, עומק החדירה לשטח מצרים (כ-90 ק"מ), והחשכה.

מטוסי הפייפר המריאו מיוטבתה בשתי שלישיות לפנות בוקר יום ה-12 ביוני. הם טסו בדממת אלחוט וללא אורות ניווט למניעת גילויים במשך כשעה ובשעה 04:00 נחת הזוג הראשון בשטח לאחר שהכוח סימן את מקום הנחיתה בעזרת לפידים וסרטים. שני סיירים נאספו והפייפרים המריאו מיד. לאחר מכן הגיעו עוד שלושה מטוסים ולבסוף המטוס האחרון שטייסו איבד את המבנה והגיע בכוחות עצמו.¹¹

החילוץ בוצע תוך סיכון גבוה כיוון שהצבא המצרי איתר את נוכחות הכוח של צה"ל בשטח והחל בחיפושים אחריו. למעשה, המצרים היו בפיגור של כמה שעות מאחורי הכוח, והגיעו לנקודת הפינוי זמן קצר אחרי שהסתיים האיסוף והכוח המריא לאילת.

למידע שנאסף ב"מבצע ירקון", שלפיו הדרך אכן ניתנת למעבר לכלי רכב מצפון לדרום, הייתה חשיבות רבה בתכנונים לקראת "מבצע קדש", כשהוטל על כוחות צה"ל לנוע בציר זה מאילת דרומה כדי לפתוח את מצרי טיראן.

ששת הסיירים קיבלו צל"ש על השתתפותם במבצע. בתעודת הציון לשבח נכתב: "התנדבו למשימה מסוכנת וקשה, התמידו בביצוע המשימה על אף תקלות וקשיים החורגים מגדר הרגיל וסיימו בהצלחה".

במחצית שנת 1955 הוביל שר החוץ, משה שרת, מגעים מול הממשל האמריקני על מנת שארה"ב תספק נשק לישראל. שרת טען כי קיימת היתכנות לפריצת דרך במגעים עם ארה"ב והתנגד לכל מהלך צבאי אשר עלול היה לסכן את הצלחת המשא ומתן.

דוד בן גוריון הביא את מבצע "עומר" לאישור הקבינט אולם שרי הקבינט קיבלו את עמדתו של משה שרת והחליטו לדחות את המבצע למועד לא ידוע ובכך למעשה נגנז המבצע. ב - 6 בדצמבר 1955 הרמטכ"ל משה דיין מבטל את קנית ספינת הדייג וב - 16 בדצמבר 1955, מודיע דיין, על פירוק חטיבה 39 וביטול מבצע "עומר".

תכנית "עומר" אמנם בוטלה, אך מרבית מרכיביה הוטמעו בתכנית "קדש" ששמה את צה"ל במלחמת סיני והמודיעין שנאסף במבצע "ירקון" שמש את חטיבה 9 שביצעה את המשימה של ההשתלטות על החוף המערבי של מפרץ אילת (בסיני) והחבירה לכוח הצנחנים באזור שרם.

נסירת ישראל מחצי האי סיני ומהאי טיראן נעשתה רק לאחר קבלת ערביות בכתב בדבר חופש השיט במפרץ אילת, מנשיא ארצות הברית דאז, דווייט אייזנהאואר, לראש הממשלה הישראלי דוד בן-גוריון, ב-20 בפברואר 1957. מצרי טיראן היו פתוחים למעבר חופשי של ספינות ישראליות מאז ועד 1967. ב-23 במאי 1967, בימים שקדמו למלחמת ששת הימים, שוב חסמה מצרים את מצרי טיראן, פעולה שהוגדרה בישראל כ"קאזוס בלי" (עילה למלחמה), והייתה מהגורמים העיקריים לפרוץ המלחמה. ישראל שוב כבשה את חצי האי סיני והאיים, אך אלו הוחזרו למצרים באפריל 1982 שלוש שנים לאחר חתימת הסכם השלום.

באפריל 2016 העבירה מצרים את האיים טיראן וסנפיר לריבונות של ערב הסעודית בהסכמתה של ישראל תוך התחייבות של מצרים וערב הסעודית לקיום חופש השיט לישראל בהתאם להסכם השלום הישראלי - מצרי.

הערות

-
- ¹ נאום בן גוריון בכנסת בתאריך 7 בנובמבר 1956.
 - ² ג'קי חוגי וגילי כהן, המתנה של א-סיסי למלך סעודיה: האיים טיראן וסנפיר בים סוף, הארץ, 11 באפריל 2016.
 - ³ באותה עת משה יעלון עדיין כיהן כשר הביטחון.
 - ⁴ לשכת שר החוץ לשר, 28 באוגוסט 1950, גנזך המדינה, חץ 12\2395.
 - ⁵ המבצע נקרא על שם בנו של חיים בר לב – עומר.
 - ⁶ מרדכי בר און, אתגר ותגרה, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע, 1991, ע"מ 43.
 - ⁷ מתי שביט, ששה בעורף האויב, הוצאת ספריית מדים, תל אביב, ע"מ 24 – 26.
 - ⁹ מבצע "ירקון" (9 – 12 ביוני 1955) אתר חיל האוויר.
 - ¹⁰ מבצע "ירקון" – אתר המרכז למורשת המודיעין (מל"מ).
 - ¹¹ אבינועם מסניקוב, היסטוריה תעופתית בישראל.